УДК 82.161.2’282.2’373.2(477.8):61

Ю. Грицевич

аспірант кафедри історії
та культури української мови
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

НАЗВИ ХВОРОБ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

Постановка наукової проблеми. Дослідження діалектної лексики за тематичними групами – актуальний і перспективний напрям вивчення українських говорів. Від моменту народження протягом усього життя людину переслідують хвороби, тому цілком закономірно, що в лексичному складі говірок особливе місце посідають народні назви хвороб як підсистема медичної термінології, в якій відбилися архетипні уявлення українців, зокрема дохристиянські вірування, найтісніше пов’язані з вербальним компонентом народної медицини – замовляннями. За допомогою замовлянь сільські знахарі намагалися повпливати на певну патологію організму. Ось як наголошують на важливості словесної формули оказіонально-обрядових фольклорних текстів у магічному обряді респонденти: «Як око замэрусыцця торфом, то трэба над колодезь потрэсти виею, токо шоб крышка була одчинена, и трэба казаты: “Голубка сывобока, выймы з ока”. – [*Выймы* – это *достань*?] – Да. Нэ пышытэ “Достань”, бо нэ будэ пособляты» [10, с. 248].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здобутки українського мовознавства в галузі вивчення назв хвороб представлені кількома спеціальними дослідженнями на діалектному матеріалі Дніпро-Бузького межиріччя (О.М. Вікторіна), Північного Причорномор’я (В.М. Баденкова), Закарпаття (О.Ф. Миголинець), Буковини (О.С. Стрижаковська), Івано-Франківщини (Я.Ю. Вакалюк) та ін. Словниковий склад лексики народної медицини й лікувальної магії поліських говорів став об’єктом опису в колективній монографії М.В. та О.М. Никончуків і В.М. Мойсієнка [8].

Мета публікації – дослідити склад і семантичну структуру номенів на позначення хвороб у західнополіському фольклорі. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань** дослідження: а) зафіксувати народні назви хвороб, що функціонують у текстах фольклору Західного Полісся; б) здійснити класифікацію говіркової медичної термінології, виокремивши й дослідивши лексико-семантичні групи; в) виявити зв’язок аналізованої тематичної групи лексики із зареєстрованими в діалектологічних працях поліськими номенами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У західнополіських фольклорних текстах репрезентанти гіперсеми «хвороба» відзначаються розгалуженістю номінацій, які можна поділити на лексико-семантичні групи та підгрупи. Найчисельнішу серед них становлять назви, пов’язані зі шкірними хворобами, ушкодженнями, патологіями. Прозору внутрішню форму має назва підшкірного панариція *волос* на позначення хвороби, яка виникає, за уявленнями поліщуків, від потрапляння в дрібну ранку на тілі (переважно пальці) загадкової волосини, що призводить до наривів, пухлин, пор.: *«Волос, нэ волосуй, тило нэ псуй, мьяса нэ розрывай, косты нэ выкидай»* [10, с. 215], *«Волос, волос ізиходь на колос»*, *«Віливаю волос на білий колос»* [6, с. 155], пор. фіксацію Г.Л. Аркушина: *во́лос* «хвороба, при якій спухає голова; для лікування ставлять миску з водою на голову, куди виливають розплавлений віск; якщо волос, то віск буде з гульками; гнійна пухлина під нігтем пальця» [1, с. 69] та форми, спостережені житомирськими дослідниками Полісся: *во́лос*, *во́лас*, *во́лус*, *волос'а́нка* «нарив» [8, с. 16].

На позначення бородавок простежено кілька репрезентантів, які продовжують псл. **bordavъka*, **bordavica* [5, т. 1, с. 231]: *бородій, бородяука, бородяукі* [6, с. 163], *бородаўкэ, бородэ* [10, с. 209], пор.: *«Мисяць, мисяць, молодэ, возьмэ мои бородэ»* [10, с. 209], *«Молодичок, молодичок. Щоб ти постаріу, а мої бородяукі пропали»* [6, с. 163], пор. свідчення діалектологічних джерел: *бород'а́вка*, *бород'а́нка* [1, с. 28], *боро́даўка*, *боро́д'еўка*, *бародаўка* [8, с. 61–62].

Для найменування *лишаю* використано фонетичний дублет *лышэй* [10, с. 213], генетично пов’язаний із псл. **lišajь* < **lixějь* від *lixъ* «злий» [5, т. 3, с. 252], пор.: *«Лышэй, лышэй, иды свынням помэшэй»* [Зам, с. 213], у поліських говірках відзначено форми: *лиша́й* «назва ряду шкірних хвороб» [1, с. 283], *лиша́ї, л'іша́ї, лиш’е́ї* [8, с. 46].

На позначення гострого запалення шкіри вживано запозичений, імовірно, зі східнороманських мов номен, маніфестований у фольклорному тексті варіантом *безшиха* (пор. *бешиха* – молд. бэшикэ «міхур, пухир», рум. băşică (beşică) «тс.», походять від лат. **bessica* (< *vēsīca*) «сечовий міхур, пухир» [5, т. 1, с. 179–180]), пор.: *«Їхав Ісус Христос на своїм ослі і приїхав до трох рік: одна ріка водяна, друга ріка вітрана, третя ріка безшихи. І став Ісус Христос восла напояти і безшиху зганяти»* [12, с. 80].

У складі народних медичних назв другою, більш поширеною назвою бешихи виступає *рожа*, перенесена, як відзначає В.В. Німчук, «за подібністю дуже червоного кольору шкіри при бешисі до кольору червоної квітки, мабуть, спочатку в німецькій мові (нім. Rose 1. «троянда», 2. «бешиха»), звідки нову семантику запозичили польська (*róża*) й словацька (*ruža*), а з них або безпосередньо з німецької – й українські говори – *ружа*, *рожа* «бешиха» [9, с. 280–281]: *рожа, рожыще-трудышчэ* [10, с. 195], *трынацать рожэй* [10, с. 196], *двинацить ріж* [6, с. 150], *рожо, до рожі, до рожія, рожа-негожа* [6, с. 151], *рожу* [13, с. 84], *ружа* [2, с. 207], пор.: *«Рожыще-трудышчэ, перэстань ходыты, тыло портыты»* [10, с. 195], *«За першим разом, за Господнім приказом, прислала Божая*

Мати (ім'я) рожу паліти» [13, с. 84], пор. фіксацію Г. Л. Аркушина: *ро́жа* «захворювання шкіри, при якому на ній з'являються червоно-сині плями» [1, с. 478].

Словоформи *ятру*, *ятра-ятрице*, *ятрицю-сестрицю* [6, с. 154] маніфестують іменник на позначення стрептодермії («вогнику»), пор.: *«Ятра-ятрице, будь сестрице! Іди на лози, де птиці не літають і піўні не співають»* [6, с. 154], пор. поліські паралелі: *йатра́, йа́трос'т', во́гн'ік, о́гн'ік* [8, с. 76–77], пор. псл. *jętriti* (**ętriti*), пов'язане із псл. **jętriti* (**ętro*) «печінка (< нутрощі)» [5, т. 6, с. 563].

Основне значення лексеми *скула*, походженням із псл. *skula*, пов'язаного з *skuliti* «стиснути» [5, т. 5, с. 290], – номінація великого гнійного нариву з кількома верхами або без верхів, пор.: *«На, скула-скуланица, костяная костяница, чи ты головная, чи ты мозговая, чи ты нутряная»* [10, с. 206], пор. із реєстровими одиницями діалектографічних праць: *ску́ла* «чиряк» [1, с. 508], *ску́ла, скула́, скул'а́чка* «великий нарив; чиряк» [8, с. 17–18].

До репертуару мовних одиниць із семантикою «нарив» входить також лексема *верод-огоньок* [7, с. 22], пов'язана із псл. **verdъ* «гуля, нарив» [5, т. 1, с. 352], пор. семантичне варіювання лексеми в поліських говірках: *ве́род устаў* «назва висипу, викликаного переохолодженням тіла» [8, с. 76]. Другий компонент аналізованого юкстапозита *огник* може виступати ще в значеннях: 1. *зозулин цвіт*, Lychnis flos cuculi L.; *флокс Друмонда*, Phlox drummondii Hook; назва зумовлена яскравим кольором квітів цих рослин; 2. *відкасник звичайний*, Carlina vulgaris L.; *юринея волошковидна*, Jurinea cyanoides (L.) Rchb; назва зумовлена тим, що в народній медицині ці рослини використовують для лікування пухирчастого висипу на тілі, який зветься огником (вогником) [5, т. 4, с. 155], пор. також *вогник*: *смолянка, віскарія*, Viskaria vulgaris Roehl. (Lychnis viscaria L.); *меландрій червоний*, Melandrium album (Mill.); назви зумовлені, очевидно, червоним забарвленням квіток віскарії і меландрію червоного [5, т. 1, с. 413].

У фольклорних текстах *вередом* називають також хворобу, викликану важкою фізичною працею, пор.: *«Увєрод-увєрод, нє йди нє узад, нє упєрод»* [6, с. 143], пор. поліське: *увереди́ц':а* «хвороба (біль) в животі від надмірної трудової діяльності» [8, с. 70], *наверед и́ла*, *наверед'і́ла* «процес перевтоми м'язів кисті руки під час жнив» [8, с. 71]. Полісемізм аналізованої лексеми мотивований розумінням людиною хвороби як зла, шкоди здоров'ю, пор. рос. *вред* «зло, шкода».

Кількома словоформами представлено номінативні одиниці, об'єднані семантичною ознакою «біль у животі від надмірного фізичного перенапруження; надрив у середині живота»: *вразе* [3, с. 292], *вразочку* [3, с. 293], *вразойку-братойку, князіку-вразіку* [3, с. 294], *вразику* [3, с. 297], *вразичку-братичку* [3, с. 295], *вразочку* [10, с. 325], *вразынько* [10, с. 326], *вразу* [10, с. 143], пор.: *«Вразику, вразику, зулутейкі ж ти князику. Прусю ж я тибе, мулю ж я тибе: "Стань же ти пуд пупом, як пуд зиленим дубом"»* [3, с. 297], поліським говіркам відоме словосполучення: *вра́за зорва́т'* [8, с. 70]; *днецю, днеце-систреце* [3, с. 297], *од дну, дниця-сестриця, днице-сестрице* [3, с. 298], *деснице-сестрице* [6, с. 143], пор.: *«Днице-сестрице. Прошу я тибе: "Борони мене, перестань ходити, жовтую кість ломити, червоную кров пити. Іди на своє містечко, на золотеє крислечко"»* [3, с. 298–299], пор. фіксацію з поліського ареалу: *дна ували́лас'* [8, с. 70]; *матіца-сестриця* [3, с. 299], пор.: *«Матіца-сестриця, стань собі на пори, як ясний місяць на зори»* [3, с. 299]; *золотнице, золотник-золотниче* [3, с. 299], *золотнік, золотнічку* [6, с. 142], пор.: *«Золотник-золотниче, сам Господь тибе на своє місце кличе»* [3, с. 299], *«Золотнице Уляночко, чого те спротевилась: чи з очей, чи з праци?»* [3, с. 299], на позначення цієї патології в діалектографічних джерелах виявлено форми: *золотн'і́к зорва́т'*, *золотн'іка́ зорва́т'*, *залатн'і́к хо́д'іт'* [8, с. 69–70].

Серед назв, пов'язаних із дитячими хворобами, широкий номінативний ряд репрезентує хворобливий стан дитини, який проявляється в безсонні, нестримному плачі або крикові без сліз, пор. літ. *крикливиці* [11, т. 4, с. 345]: *кры́ксы* [10, с. 45], *крыксуны* [10, с. 78], *крыксэ́* [10, с. 59], *крэ́ксэ, крэксэ́вцэ* [10, с. 67], *крэксэцэ, крэксынэ, крыксы-плаксы, крыкливыцы* [10, с. 64], *крычыща* [10, с. 51], *крычы* [10, с. 52], *крыклывычкы-ночнычки* [10, с. 63], *крыклывыцы* [10, с. 70], *крикливиць* [6, с. 135], *криклевици, крикуне* [7, с. 19], *крикуни* [7, с. 23], *ночныцы* [10, с. 52], *ночныцы-сэстрыци* [10, с. 74], *нучныцы* [10, с. 59], *ночныцам, полуночныцам* [10, с. 76], *ночниц-сестрицє* [6, с. 136], *нучнеци* [7, с. 18], пор.: *«Ночныцы-сэстрыци, нэ спитэ, нэ дрэмлитэ, кроснамы стучытэ, вам на ныты бёрды накыдаты, ну а Васылёвы всю ночэньку спаты»* [10, с. 74], *«Ходыла Божа Маты по хаты гоныла крыклывыцы з хаты. Идытэ, крыклывыцы, з хаты, дайтэ дытыне спаты»* [10, с. 70], *«Крыксы-плаксы, перэстантэ ходыты, ей кости ломыты»* [10, с. 64], *«Пидэм, груша, на обору, я с тобою поговору, плодов с тэбе нэ бэру, но свээ внучци криксы отдаю»* [10, с. 45]. У поліських говірках зауважено чимало фонетичних і словотвірних відповідників аналізованої недуги: *крикли́вци, кри́кси* [1, с. 252], *крику́н* [1, с. 253], *ночни́ци, но́чки, ну́чки, нучни́ца* «хвороблива плаксивість у дітей вночі» [1, с. 350], *крику́ха, крикли́ўка, крикли́ўц'і, кри́[e]кси, кр'і́кси, кр'ікл'і́в'іци, крикли́вица, кр'ікл'і́в'ішче, ночно́йе, н'ічни́ца, ночни́ци, плакси́ўц'і* «тс.» [8, с. 73]. У значенні «безсоння» виступають номени: *крилишча* [10, с. 72], *крылыска* [10, с. 73], пор.: *«Выкатываю крылыска: котячий, собачий, курячий, гусячий, свинячий»* [10, с. 73].

У колі назв, пов'язаних із нервово-психічними хворобами, *епілепсія* –хронічна нервова хвороба, яка характеризується приступами розладів свідомості, що в типових випадках супроводжуються загальними корчами [11, т. 2, с. 483], – представлена кількома атрибутивними говірковими відповідниками, реалізованими в словоформах: *чорная болесь* [10, с. 259], пор.: *«Чорная болесь – старина. Райськи двэри, отворитэся, косты, собэритэся»* [10, с. 259]; *чорну хворобу* [10, с. 265], пор.: *«Мисяц на нэбэ, рыба ў морэ, Сус Хрыстос ў гробэ, а я выговораю од раба Божэго чорну хворобу»* [10, с. 265]; *чорная слабость* [10, с. 261], пор.: *«Там його мучыть чорная слабость. Шоб його нэ крутыло, нэ ломыло, билого тила нэ смутыло»* [10, с. 261]; *болезни чорной* [10, с. 260], *чорное болезь* [10, с. 257], *чорну болєзнь* [13, с. 84], пор.: *«Иду до хрэшчэного, до свэшчэного, до раба Божэго*

болезни чорной становляты» [10, с. 260], *«Тобі, – Петро, – спати й прибувати, мені чорну болєзнь одмовляти»* [13, с. 84]; *чорную боль* [13, с. 87], пор.: *«Господняя Божая Мати по шовковому пояску спускаласа, до Андрія хрещеного чорную боль шептати поспишаласа»* [13, с. 87]. Ад’єктив у складі аналітичної назви може бути зумовлений і характерною ознакою хвороби (обличчя стає синювато-чорним), і способом лікування недуги (людину накривали чорною тканиною). Мотиваційною ознакою номена *падуча* [13, с. 87] стало те, що під час епілептичного нападу людина падає на землю і її тіло зводять судоми, пор.: *«Ти, падуча, ти, минуча, ти, родимая-приходимая! Минайса, не обзивайса»* [13, с. 87]. Поліські найменування аналізованої підгрупи послідовно зафіксовані діалектологами: *чóрна бол'éз'* [1, с. 610], *свойá бол'éз'* [1, с. 495], *чорна бол'éзн', чóрна слáбос'т', чóрна хворóба, падýча, пад'ýчка, припáдки, род'íма, причúна* [8, с. 79–80].

Широкий спектр медичних реалій охоплює лексема *жовна* < псл. **žъlna* «хвороблива пухлина на тілі» [5, т. 2, с. 203], зафіксована у фольклорному дискурсі з семантикою «лімфоденіт; збільшена лімфатична залоза» пор.: *«Так як тэй мрэц нэ дэйствуе, так штоб эта жоўна нэ дэйствовала»* [10, с. 217], а в багатьох поліських говірках відома також у значенні «зоб» [6, с. 81].

Шляхом асоціації за зовнішньою схожістю хворого розширився семантичний обсяг слова *жовтяниця* < **žъlтъ* «жовтий» [5, т. 2, с. 203] й утворилося нове значення аналізованої патології: «запальне захворювання печінки інфекційного характеру», пор.: *«Святый отэц Мыколаю, от раба Божэго жоўтяныцы вымовляю»* [10, с. 339], пор. літ. *жовтяниця*: 1. «Жовте забарвлення шкіри через підвищене нагромадження жовчного пігменту в крові та тканинах тіла»; 2. (Chrysosplenium, L.). «Трав’яниста весняна рослина родини ломикаменевих, що цвіте жовтими або зеленкуватими квітками» [11, т. 2, с. 542], пор. говіркові паралелі: *жоўта'ни́ца, жоўту́ха* «жовте забарвлення шкіри через захворювання печінки; хвороба Боткіна» [1, с. 157], *жоўту́шк'і* «ластовиння» [8, с. 64].

Окрему групу лексем становлять назви хвороб, викликаних магією. Назви загальних процесів насилання/лікування хвороб, які мають ірраціональне пояснення, виражені дієсловами: *накідає* [3, с. 307], *одкідаїмо* [3, с. 310], *одкідаємо* [4, с. 159], пор.: *«А хто ція булєзні накідає, хай на йо’ нападає»* [3, с. 307]. Для позначення *пристріту* – хвороби, спричиненої кому-небудь поганим поглядом (рідше словами чи діями), зафіксовано назви: *стрити* [4, с. 163], *стрит* [4, с. 164], *вроки* [13, с. 86], *урокі-подуми* [6, с. 145], *урокі* [6, с. 146], *врокі* [6, с. 147], *врокі* [4, с. 159], *врочийкі, врики, вроки* [4, с. 160], *пувурокіци, од уроков* [4, с. 162], *врокі* [7, с. 20], пор.: *«Ішло три старці, нисли три вєщі: один – рукавици, другий – нагавици, третій – врокі чортові в бокі»* [4, с. 159]. «Етимологічний словник української мови» пояснює виникнення назви *пристріт* результатом злиття виразу **при стріті* «при зустрічі», що складається з прийменника *при* та іменника [*стріт*] «зустріч»; назва хвороби зумовлена тим, що виникає вона від поганої зустрічі [5, т. 4, с. 578]. У наявних у нашому розпорядженні джерелах знаходимо такі говіркові відповідники: *наки́нути вро́ки* [1, с. 330], *вректи́* «зробити поглядом так, що людині стає погано» [1, с. 73], *пристри́т, пр'істре́т, пр'істре́к, уро́к’і, поворо́к’і* [8, с. 54–55].

Хвороби від переляку представлені номенами: *пириполох-пириполохище* [3, с. 312], *лєкі, лекі-перевлєкі* [6, с. 140], *переполохі* [3, с. 304], *лєкі* [3, с. 300], *ляки-полохи* [3, с. 302], *лєкє* [3, с. 312], *лєкі* [7, с. 26], *леки, влекы* [10, с. 110], *од лекоў* [10, с. 111], пор.: *«Там вам буде пити-їсти, золоте крісло сісти, Нінини лєкє з’їсти»* [3, с. 312], *«Я леки знаю, я од лекоў одмоўляю, одговораю с чэрвонойи крыви, с билойи кости»* [10, с. 111], пор. поліські номени: *вл'ак, зл'ак, л'акýн, спуг, переполóх* [8, с. 52].

Словоформами на зразок *завою, от завои* [10, с. 329], *завой* [6, с. 164], *завою* [6, с. 165], *пудвею* [13, с. 85] маніфестовано іменник зі значенням «біль у животі від відьомського наслання або від безпосереднього зіткнення людини з вихором», пор.: *«Завою, завою, мэныся, чэрэз дорогу пэрэкотывся и воды напывся»* [10, с. 329], *«Пудвею, пудвею, я тобі нічого не даю, кудою ти зайшов, тудою ти вийди»* [13, с. 85], *«Завою, завою, ходи за мною. Я тебе заріжу, на нитоцці повішу»* [6, с. 165]. У діалектографічних джерелах маніфестовано такі репрезентанти аналізованої семи: *зав’íй, зав’íйниц'а*, *завúй* «сильний біль у животі; апендицит» [1, с. 161], *завýй, завúй, завій, завúйка, завóйни ж’ивóт, завúтка* [8, с. 52–53].

Хворобу, яка нападає на людину в поганих місцях, де був нечистий, номінують *прича, пріча, прічу, прічі* [6, с. 164], пор.: *«Ні одна пріча, ні дві прічі, ні трі прічі, ні чотири, ні п’ять, ні шість, ні сім – одійде пріча зоусім»* [6, с. 160], пор. з фіксаціями Г. Л. Аркушина: *прич, прич’, прич’* «біль у суглобах» [1, с. 447] та авторів колективної монографії: *прúча п’ідкúнулас'* «процес вивихнення ноги» [8, с. 24].

У групі назв на позначення грижі виділяємо лексеми *кіла* [2, с. 34] з урахуванням західнополіської рефлексації **y* > [і], пор. псл. *kyla* «пухлина, наріст» [5, т. 2, с. 432], літ. *кила* «грижа», у фольклорному контексті: *«А в старшого свата обдерта хата і в дровні поліна, но кіла по коліна»* [2, с. 34], пор. розгалуженість номінацій у говірках Полісся: г’іла́, гила́, к’іла́, к’і́ла [8, с. 71]; *кутныца* [10, с. 311], пор.: *«Як этый мрэц ужэ нэ встанэ, шоб эта кутныца нэ выходыла»* [10, с. 311], пор. семантично близькі фіксації в мовленні поліщуків: *кутни́ца, ку́тн'а ки́шка* «пряма кишка; апендикс» [1, с. 270], *кутни́ца* «позначення округлої випуклості» [8, с. 60].

У лексико-семантичній групі хвороб опорно-рухового апарату зафіксовано мотиваційно прозорі найменування ревматизму, генетично пов’язані з **gryža* < **gryzja*, похідного від **gryzti* [5, т. 1, с. 594]: *грызь* [10, с. 310], *грізь* [6, с. 160], *гризю* [6, с. 159], пор.: *«Як слуна пропадаэ, шоб у раба Божого грызь пропала»* [10, с. 310], *«Прійшло трі брати каміння зрубати. Камінь не зрубали, зрубали грізь»* [6, с. 160], пор. говіркові маніфестанти: *гриз', гр'із', р'із', гри́жа* «біль у суглобах від фізичного перенапруження з утворенням характерних кісткових наростів, які під час руху потріскують» [8, с. 71]. Паралельно з лексемою *гризь* на позначення цієї вади виокремлюємо назву *остець* < псл. *gostьcь*, зменшене від *gostь* як табуїстична назва [5, т. 1, с. 575], пор.: *«А ти, остець, Божій отець. Не ходи, не ломі, не крути»* [6, с. 164]. Діалектні джерела фіксують розгалуження семантики назви *остець*,

пор.: *остец* «висип від переохолодження тіла» [8, с. 76], «хвороба (переважно в дітей) в результаті якої за вухами лущиться, гниє шкіра, а потім поширюється на волосся» [8, с. 42].

Мікросистему назв, пов'язаних із зоровими вадами, репрезентує одиничний номен *бэльмо* з урахуванням західнополіської рефлексації **ě* > [э], пор.: *«Ишоў Господь и Господняя Маты бэльма шэптаты»* [10, с. 245], пор. говіркові відповідники: *б'іл'мо́, бил'мо́, би́л'ма, б'іл'мак'е́* «очі», *б'іл'ма́й* «людина з великими очима» [1, с. 22], *б'іл'мо́, бел'мо́, бил'мо́, скалка* [8, с. 32].

На позначення сплутаного від неохайності волосся в щільний жмуток використано номен *коўт*, пор.: *«Місяц на нэбэ, рыба в морэ, Сус Хрыстос ў гробэ, а я выговораю од раба Божэго коўта»* [10, с. 338], пор. зафіксоване в поліському континуумі розширення семантичного обсягу лексем: *коўт', коўту́н* «1. китиці біля хустки, скатертини; 2. хвороба, при якій волосся злипається в ковтуни; жмут збитого волосся під час хвороби» [1, с. 210], *ко́ўти* «1. збите у жмути волосся, яке під час хвороби не дозволялося розчісувати; 2. хвороба (простуджені ноги)» [1, с. 210], *коўт, коўту́н* «золотуха» [8, с. 43].

Носіями семи «лихоманка, пропасниця» виступають утворення: *шухля, шыхля*, можливо, як вважають етимологи, експресивна трансформація запозиченого з польської мови *szuchta* «тс.» [5, т. 6, с. 497], пор.: *«Шухля, е ў вас семдесят симь, забирай мою зовсим, а кому нэдостатки – забирайтэ мои тратки»* [10, с. 303], пор. розвиток амплітуди значень відзначеної лексеми в поліському наріччі: *шу́хл'а* «велика металічна лопата з загнутими краями», *шухл'а́* «шухляда стола» [1, с. 634]; *шэндя*, пор.: *«Да на тоби гэтэ яденне, на тоби мое шэнде, я иду чыста домой»* [10, с. 304], пор. широкий номінативний ряд на позначення лихоманки в поліських говірках: *шо́хл'а, шу́хл'а, ши́хл'а, ш'і́хл'а, ше́хва, х'і́нд'а, хо́нд'а, хо́нз'а, шу́н'а, ше́нз'а* [8, с. 78]. Етимологи припускають, що *хи́ндя* «трясця» – афективне утворення, очевидно на основі дієслова *хитати*; до суфікса *-нд'-*, пор. *ри́ндя* «свиня» від *ри́ти* [5, т. 6, с. 175].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Лексику народної медицини широко представлено у фольклорі: назви хвороб найчастіше функціонують у текстах замовлянь, яскраво відтворюючи специфічні риси ареалу свого побутування на різних мовних рівнях. Дослідження показало, що найменування хвороб у західнополіських говірках утворюють розгалужену щодо структури тематичну групу лексики. Системний аналіз фактичного матеріалу засвідчив тенденцію, коли одній недузі відповідає кілька номінативних одиниць, і навпаки: різні за симптоматикою захворювання позначаються однаковою лексемою. Простежений тісний зв'язок зафіксованої діалектологами в поліських говірках лексики народної медицини із аналогічними назвами з фольклорних текстів став ще одним аргументом на користь тези про евристичну цінність фольклору як діалектографічного матеріалу. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні особливостей складу інших тематичних груп народної лексики говірок Західного Полісся на матеріалі фольклорних текстів.

Література:

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. А–Я. – [Вид. 2-ге переробл., випр. і доп.] / Г.Л. Аркушин. – Луцьк, 2016. – XXIV + 648 с.
2. Аркушин Г.Л. «Всього на світи хватає» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах) : [вибране] / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 212 с.
3. Гунчик І. Із оказіонально-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувально-профілактична сфера / І. Гунчик // Вісник Львівського університету. Серія : філологічна. – Львів, 2003. – Вип. 31. – С. 292–312.
4. Гунчик І. Тео- і агіонімічні персонажі у структурі західнополіських оказіонально-обрядових текстів від вроків / І. Гунчик // Treści i mechanizmy przenikania kultur na pograniczu polsko-ukraińskim. – Ryki, 2003. – T. 2. – S. 147–165.
5. Етимологічний словник української мови : в семи томах. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
6. Мойсієнко В. Поліські замовляння / В. Мойсієнко // Древляни : збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. – Вип. 1. – С. 121–165.
7. Назарчук Л. І слово – то є Бог. Замовляння / Л. Назарчук. – Луцьк, 2004. – 30 с.
8. Никончук М.В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії / М.В. Никончук, О.М. Никончук, В.М. Мойсієнко. – Житомир : Полісся, 2001. – 147 с.
9. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови : [монографія] / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 416 с.
10. Полесские заговоры (в записях 1970-1990 гг.) / Сост., подготовка текстов и коммент. Т.А. Агапкиной, Е.Е. Левкиевской, А.Л. Топоркова. – М. : Индрик, 2003. – 752 с. (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов).
11. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
12. Соляр О. Основні категорії магічного мислення, віддзеркалені у словесній комунікаційній площині ритуалу заговорювання / О. Соляр // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Рівне : Перспектива, 2004. – Вип. V. – С. 70–85.
13. Шкарбан А. Замовляння (за матеріалами експедиції 2000 р. в Сарненський район) / А. Шкарбан // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Рівне : Перспектива, 2002. – Вип. II. – С. 79–88.

Анотація

Ю. ГРИЦЕВИЧ. НАЗВИ ХВОРОБ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

У статті на матеріалі текстів фольклору та даних сучасної діалектології детально проаналізовано номени, якими жителі Західного Полісся послуговуються в повсякденні для ідентифікації різних хвороб та патологій людського організму. Виявлені лексичні паралелі між реєстровими одиницями діалектних словників, монографій, укладених на матеріалі поліського наріччя української мови, та аналогічними назвами хвороб у фольклорних текстах підтверджують тезу про фольклор як окремий стильовий різновид усного народного мовлення.

Ключові слова: назви хвороб, номен, лексико-семантична група, говірки, фольклорні тексти, замовляння, Західне Полісся.

Аннотация

Ю. ГРИЦЕВИЧ. НАЗВАНИЯ БОЛЕЗНЕЙ В ЗАПАДНОПОЛЕССКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТАХ

В статье на материале текстов фольклора и данных современной диалектологии детально проанализированы номены, которыми жители Западного Полесья пользуются в повседневной жизни для идентификации различных болезней и патологий человеческого организма. Выявленные лексические параллели между реестровыми единицами диалектных словарей, монографий, составленных на материале полесского наречия украинского языка, и аналогичными названиями болезней в фольклорных текстах подтверждают тезис о фольклоре как отдельной стилевой разновидности устной народной речи.

Ключевые слова: названия болезней, номен, лексико-семантическая группа, говоры, фольклорные тексты, заговоры, Западное Полесье.

Summary

YU. HRYTSEVYCH. DISEASES NAMES IN THE WESTERN POLISSIAN FOLKLORE TEXTS

The article lays emphasis on the peculiarities of various diseases and pathologies of the human body nominae used by the residents of Western Polissia in everyday life. The peculiarities have been revealed in the course of case study of folklore texts and the data of contemporary dialectology. The identified lexical parallels between registered units in the dialectal dictionaries, books, compiled on the materials of the Polissian dialect and the analogous names of these diseases in folklore texts confirm the thesis that folklore is a special kind of stylistic interpretation of the colloquial speech.

Key words: disease names, nomen, lexical-semantic group, dialects, folklore texts, incantation, Western Polissia.